

JELÖLTEK, VÁLASZTÓK ÉS VÁLASZTÁSOK

Tóth Adrienn–Ilonszki Gabriella

Pártok vagy választók?

A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben, 1998–2010

Papp Zsófia–Zorigt Burtejin

A változó választási szabályok és a változó politikai kontextus hatása
a kampányperszonalizációra. Egy természetes kísérlet tanulságai

Patkós Veronika

Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás

Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során

PÁRTOK VAGY VÁLASZTÓK?

A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben, 1998–2010*

Tóth Adrienn

(Budapesti Corvinus Egyetem)

Ilonszki Gabriella

ÖSSZEFOGLALÓ

A nők hazai politikai alul-reprezentáltságának okait a tanulmány egy eddig részletesen nem vizsgált területen, az egyéni választókerületi jelöltállítás témájában keresi, és két szempontból elemzi: egyrészt hol és milyen egyéni női jelöltek állítanak a pártok, másrészt hogyan fogadják őket a választók, női jelöltek hátrányt szenvednek-e a választói akarat nyomán?

Az írás a kereslet-kínálat összefüggéseit valamint a személynek szóló szavazat fogalmi kereteit alkalmazza az 1998–2010 közötti időszak négy parlamenti választására a Fidesz és az MSZP vonatkozásában. A pártok női jelöltek iránti kereslete csekély. A két pártban – bár eltérő mértékben és dinamikával – nemi alapon diszkriminatív jelölési környezetet találunk, amelyben a női jelöltek a férfiakénál jóval alacsonyabb arányban, kedvezőtlenebb jelölési struktúrában és rendre nehezebb indulási pozícióban jelennek meg. A pártok nemi alapon diszkrimináló környezete tükrében különösen figyelemre méltó a kereslet másik oldala, a személynek szóló szavazat jelenléte, ha mégoly szerény mértékben is. Összességében a jelölő párt választási teljesítménye van legnagyobb hatással az egyéni jelöltek választási eredményére. További kutatásoknak kell tisztázni, hogy a kínálati oldalon milyen akadályok állnak a női jelöltek előtt.

Kulcs szavak: jelöltállítás ■ diszkriminatív jelölési környezet ■ kereslet-kínálat ■ személynek szóló szavazat

A KÉPVISELŐ-JELÖLTÁLLÍTÁS KÉRDÉSEI – GENDER SZEMPONTOK

Írásunk a női képviselőjelöltek több szempontú elemzésével arra keresi a választ, hogy a pártok jelölési stratégiája, illetve a választók szavazói viselkedése hogyan befolyásolja a női parlamenti képviselőjelöltek választási esélyeit az egyéni választókerületekben.

A témaválasztást aktuálissá teszi, hogy hazánkban alacsony szinten stabilizálódott a női parlamenti képviselők száma térségünk többi országához képest.¹ A nők létszáma a parlamentben a rendszerváltozás óta 10 százalék körül

* Ezúton mondunk köszönetet az OTKA „Jelöltek és képviselők” című kutatási támogatásért (K106220).

stagnál, jelenleg 10,1 százalék. A nők politikai részvételére vonatkozóan a képviselő-felfogás három szempontja találkozik: a számszerű jelenlétre vonatkozó leíró, és a politikai viselkedésben és döntésben megnyilvánuló tartalmi képviselő, valamint a társadalomra vonatkozatható szimbolikus hatás. A női szereplők politikai, döntési preferenciáit sok tényező befolyásolja (elsődlegesen nyilvánvalóan párthovatartozásuk), de bizonyos arányú jelenlétük nélkül – amit kritikus tömegnek nevezünk (Dahlerup, 1988) – bizonyosan csorbulnak tartalmi képviselői lehetőségeik, amennyiben úgynevezett token-szerepbe kerülnek, vagyis minden lépésük szimbolikus tartalmat kap, a női politikust „a nőkről, mint csoportról kialakított és feltételezett jellemzők alapján ítélik meg és nem saját személyisége vagy képességei alapján” (Norris et al, 1995: 134.). Az alulreprezentált helyzetben lévő csoport tagjai ezért vagy nem tudják, vagy nem merik vállalni a másfajta tapasztalatukból és preferenciájukból következő képviselői lépéseket, vagy ha ezt megteszik, megbélyegzetté válhatnak, megjelöli őket a token-szerep. A nők alulreprezentáltságának szimbolikus és társadalmi hatása is van: a politikai lehetőségek korlátait sugallja a társadalom tagjainak, ezzel potenciálisan tovább szűkítve az egyenlő lehetőségek érvényesítését (Kittilson et al, 2010; Phillips, 1995), mintegy felmutatja, hogy „...ki számít és ki nem számít a társadalom teljes értékű tagjának” (Phillips, 2012: 517.). Mindennek alapján tehát nem érdektelen kérdés, hogy mivel magyarázható ez a jelentős mértékű alulreprezentáltság hazánkban (Koncz, 2014).

Az intézményi szempontok és magyarázatok sorában a választási rendszer sajátosságait, valamint a pártok jellegét és szervezeti rendjét szokták elsősorban említeni az okok között. A kisebbségek képviselője és az új szereplők esélyei szempontjából a listás arányos választási rendszerek előnyösebbek, mint az egymandátumos egyéni körzetekre épülő többségi rendszerek, és a körzeti párt nagyság növekedésével – a minél szélesebb listával – is javulnak a nők képviselői lehetőségei (Rule, 1981; Matland, 1995; Lijphart, 1994; Norris, 1996). A listás választási rendszerekben eleve nagyobb arányban jelennek meg női jelöltek, mint a többségi rendszerekben, mert kevésbé fájdalmas a korábbi jelöltek és győztesek számára a listás helyek egy részének megnyitása az új jelöltek (adott esetben esetlegesen a nők) előtt, mint az egymandátumos körzetekben, ahol az új jelölt megjelenése egy igen–nem választásra egyszerűsíti a párton belüli jelöltállítását. A vegyes választási rendszerek különös lehetőséget nyújtanak az egyes szintek összehasonlítására, hiszen a választási rendszer említett hatása országon belül is megmutatkozik, amennyiben megfigyelhető a szintek közötti gender alapú képviselői eltérés (Kostadinova, 2007; Moser, 2001).

A választási rendszeren kívül a pártok jelölési stratégiája meghatározó a nők választási esélyeinek a szempontjából. Korábbi kutatások bizonyították, hogy a pártok a legfőbb kapuőrök a képviselőjelöltek állításában (Gallagher et al, 1988) beleértve a nők jelölését is (Caul, 1999; Rule, 1981). A pártok egyrészt

ideológiai-politikai arculatuk, másrészt alkalmazott jelöltállítási procedúrájuk szerint lehetnek szigorú vagy megengedő kapuőrök. Általában a baloldali pártok és a modernizáló pártok nyitottabbak a nők jelölésére, bár nem feltétlenül a pártcsaládok, hanem az egyes országok pártjainak gyakorlata tér el egymástól: egy konzervatív párt is fontosnak tarthatja a társadalmi képviselést, élhet akár kvótával is, különösen akkor, ha húzza magával a baloldali riválisainak ilyen irányú törekvése és a társadalmi elvárásrendszer (Ilonszki, 2008).

A pártok belső szervezeti rendje a jelöltállítási szabályokat illetően szintén járhat gender hatásokkal. A jelöltállítás centralizációja, vagyis a párt központi testületeihez rendelése és zártsága, tehát, ha nem enged beleszólást a szélesebb tagságnak a folyamatba, általában a párt szervezeti rendjének demokratikus tartalmát is negatív minősíti (Cross, 2008; Hazan et al, 2010). Ennek gender hatása ugyanakkor nem egyértelmű: amennyiben a modernizáló elveket valló párhierarchia elől jár a sokféleség értékének érvényesítésében, a centralizált jelöltállítás előnyös lehet a kisebbségek, így a nők jelölése szempontjából, ellenben a decentralizált jelöltállítás a helyi szempontok érvényesülésének és a továbbszolgálók újbóli jelölésének kedvezhet, ami bizonyítottan hátrányos a nők jelölése szempontjából (Thames et al, 2010: 1593.).

Mindezzel összefüggésben a hazai szakirodalom is több következtetésre jutott. A jelöltállítás kapcsán egyértelművé vált a pártok kapuőr szerepe (Várnagy et al, 2012, Ilonszki et als, 2003). Az első választások óta látható, hogy a párhierarchia nem törekszik a képviselheti sokszínűség megjelenítésére (Ilonszki, 1996), miközben a jelöltállításban – a helyi jelöltek bevonása mellett – minden pártban abszolút egyetértési, illetve vétójoga van a legfelsőbb pártfórumnak, olykor az egyszemélyi vezetőnek (Marjai, 2012). Bizonyítást nyert, hogy a nők alacsony részvételi arányainak egyik oka hazánkban a listákon való hátrányos pozícionáltságuk, ami minden párt esetében megfigyelhető, beleértve az egyébként női (és ifjúsági) pártkvótával rendelkező MSZP-t (Ilonszki et al, 2002; Ilonszki et al, 2007; Ilonszki, 2012).

Ezeket a megfigyeléseket írásunk egy eddig részletesen nem vizsgált területen, az egyéni választókerületi jelöltállítás gyakorlatának elemzésével egészíti ki, bemutatóva a választási hatásokat is. Valóban kizárólag a pártokon múlik a női jelöltek alulrepresentáltsága vagy a választók előtt is hátrányt szenvednek? A pártok jelöltállítási gyakorlatán kívül van-e a választóknak is szerepe a nők immár krónikussá vált alulrepresentáltságában Magyarországon? Mivel az egymandátumos körzetek és a pártlisták együttes jelenléte lehetőséget nyújthat arra, hogy a választó különbséget tegyen a listaválasztásnál kifejezett pártszimpátiája, illetve az egyéni választókerületben jelöltre adott szavazat párttartalma között², így a választói preferenciák összehasonlíthatók a két választási ágon.

A jelöltállítás gender sajátosságait írásunk tehát kettős szempontból vizsgálja: egyrészt hol és milyen női jelölteket állítanak a pártok, másrészt milyen

választási „következményeket” tapasztalhatunk, vagyis hogyan fogadják őket a választók: a női jelöltek hátrányt szenvednek-e a választói akarat nyomán? A pártok többsége, ha kimondatlanul is, ezzel a feltevessel él, miközben a szakirodalom egyértelműen diagnosztizálta az ezzel kapcsolatos fordulatot. Bár Duverger (1955) nyomán három évtizedig az elemzések a női jelöltek egyértelmű hátrányát igazolták a férfi jelöltekhez képest, ezt követően megszűnt ez az összefüggés (Darcy et al, 1994; Studlar et al, 1991; Black et al, 2003) valószínűleg két okkal magyarázhatóan. Egyrészt sok országban valóban áttörés történt a nők politikai jelenlétét illetően, másrészt a politika és a politikusok iránti bizalom csökkenése nyomán a választók egy része szívesen (b)be)n szavaz a politika hagyományos világától távolabb álló vagy távolabb állónak vélt női jelöltre.

Elemzésünkhöz a vonatkozó szakirodalom két megközelítését használjuk. Egyrészt a kereslet-kínálat kontextusát (Norris et al, 1995), amelynek lényege, hogy a pártok reflektálni fognak a megjelenő új (jelölt) kínálatra, mihelyt a megfelelően képzett és ambiciózus női aspiránsok megjelennek a politikai piacon, illetve a pártok ilyen irányú kereslete – miután érzékelik a választói és általában a társadalmi elvárásokat és változó feltételrendszert – a kínálati piacot is bővíti majd. A jelölt-kínálatot a jelöltek bemutatásával illusztráljuk, a keresletet pedig a már említett két mozzanattal: hol és hogyan állítják a pártok a női jelöltek, és hogyan fogadják őket a választók? Mi a viszonya e kettős keresletnek – a pártok *vagy* a választók, illetve a pártok *és* a választók közös döntése alapján alulreprezentáltak-e a nők?

Másik megközelítésünk a személynek szóló szavazás szakirodalmához kapcsolódik. A pártok által dominált politikai rendszerben a választókerületi jelöltnak jelentős egyéni nyerési képességgel kell rendelkeznie ahhoz, hogy az általános pártpreferencián „túllépve” tudjon nyerni, vagy mandátumát meg tudja tartani az egyéni választókerületben. Ezt a jelenséget hívja a szakirodalom személynek szóló szavazatnak, *personal vote*-nak, amikor a választó a jelölt valamilyen speciális tulajdonságát olyan fontosnak ítéli, hogy a pártpreferenciáján túlmutatóan ez alapján választ. A jelöltek szocio-demográfiai és karrierjellemzői befolyásolhatják esélyeiket (például az, hogy viselnek-e helyi politikai pozíciót vagy továbbszolgálók-e), de lehet ilyen hatása a személyre vonatkozó jellemzőknek (például a jelölt iskolázottságának, családi háttérének, vagy adott esetben éppen a nemének). Bár a dolog lényegéből következően a *personal vote* leginkább az egyéni választókerületre épülő rendszerek sajátossága (bár egyre gyakoribb a listák kinyitása, ami így lehetőséget nyújt a személyek jellemzőinek mérlegelésére), az egyéni választókerületi rendszerekben is eltérő ennek mértéke. A pártalapú kiválasztás kevesebb teret ad a személynek szóló szavazatra, mégis van erre esély, különösen a marginális körzetekben, ahogy ezt a brit és az amerikai tapasztalatok alapján megállapították

(Carey et al, 1995). Korábbi kutatások alapján első feltételezésünk abba az irányban hat, hogy az erősen pártelvű hazai rendszerben a személynek szóló szavazatnak csak korlátozott lehetőségével számolhatunk (Papp, 2013; Papp, 2011), de ennek mértékét mind a pártok jelöltállítási gyakorlatával, mind a választók viselkedésével konkretizálni érdemes.

Írásunk az 1998–2010 közötti időszakot, vagyis négy választást vizsgál a Fidesz és az MSZP vonatkozásában.³ Az időhorizontot indokolja, hogy 1998-ra alakult ki a két párt dominanciája, különösen és elsősorban az egyéni választókerületek szintjén. Ez jellemezte az 1998-as, 2002-es és 2006-os választásokat is. 2010-ben más volt a helyzet: a Fidesz várható jelentős választási előnye befolyásolhatta mind a női jelöltállítás, mind a nőkre leadott szavazat mértékét, hiszen a pártok nyerési esélye jelentősen hat az egyéni választókerületi eredményekre. Ha látványos a különbség a választókerületekben egyáltalán eséllyel induló, vagyis „nagy” pártok között – ahogy ez a 2010-es választás előtti időszakban volt –, valószínűleg átalakul a kereslet-kínálat kontextus és a személynek szóló szavazat mértéke is. Így a 2010-es választási környezet vizsgálata adalékokat nyújthat arra vonatkozóan, hogy a kritikus választás idején hogyan változott a nők jelöltállítása és mandátumszerzése.

A következőkben először áttekintjük a női jelöltállítás szerkezeti dimenziót, ezt követően a női jelöltek szavazatszerző képességének lehetséges magyarázó szempontjait vizsgáljuk, külön részben foglalkozunk a választók nőket érintő szavazási viselkedésével, végül következtetésünkben igyekszünk választ adni a legfontosabb kérdéseinkre, elsősorban a nők alulreprezentáltságának okaira a párt- és választói kereslet tükrében.

A JELOLTÁLLÍTÁS SZERKEZETE – NŐK ÉS FÉRFIAK

Bár a jelöltté válás előtt is számtalan lépés (akadály) található (Norris, 1996; Sanbonmatsu, 2002) ezek bemutatására nem vállalkozunk, az elemzést a jelöltté válás szakaszával kezdjük. Az 1. táblázat átfogóan mutatja be a két nagy párt esetén a női és férfi jelöltek számát, azon belül az egyéni választókerületi jelöltek és az ott megszerzett mandátumokat. Csupán a jelöltek számát és arányát tekintve a két párt esetében csekély mértékben nőtt a női jelöltek száma és aránya (a négy választáson 15,6 százalék, 17,0 százalék, 16,9 százalék és 18,2 százalék volt), ami messze elmarad a pártok (nem hivatalos) tagsági adataitól, tehát a nők alulreprezentáltsága már ezen a ponton is megjelenik.⁴ Témánk szempontjából sarkalatos, hogy a pártok egyre kevesebb női jelöltet állítottak az egyéni választókerületekben. Akkor sem kapnánk lényegesen jobb eredményeket, ha az adott években a parlamentbe jutott összes párt hasonló adatait tekintenénk át.⁵

A két vizsgált pártban más-más arányok figyelhetőek meg a női jelöltek számát tekintve. A Fidesz esetén 1998-ban volt a legmagasabb a női jelöltek aránya (66 fő), majd elkezdett csökkenni, 2006-ban és 2010-ben is 51 fő volt. Az MSZP-nél 1998-tól 2006-ig nőtt a női jelöltek aránya, majd 2010-ben 4 százalékpontot csökkent. Az 1. táblázat arra is rávilágít, hogy az összes férfi jelölt közül rendre jóval 30 százalék fölött van az egyéni körzetben (is) indulók aránya (legmagasabb 2010-ben, 40,1 százalék az MSZP esetében), míg a női jelölteknek általában kevesebb, mint 20 százalékát indítják egyéni körzetben (is). A legalacsonyabb értéket az MSZP 2010-es adatai mutatják. A két utóbbi, MSZP-re vonatkozó adat rögtön jelzi a kritikus választás gender-környezetét: a baloldali párt a választási vereségre „készülve” kevesebb női jelöltet hozott helyzetbe.

1. táblázat. Nők és férfiak jelölési és mandátum struktúrája 1998–2010, Fidesz és MSZP.

Év Σ jelölt / Σ nők	Párt	Nem	Jelöltek (fő)	Egyéni választó kerületben indult (fő/%)	Egyéni választókerületi mandátumok száma
1998 (971/144)	Fidesz	Nő	66	14 (21,2%)	6
		Férfi	414	132 (31,9%)	85
	MSZP	Nő	78	15 (19,2%)	5
		Férfi	413	161 (39,0%)	49
2002 (928/158)	Fidesz	Nő	37	9 (24,3%)	2
		Férfi	376	144 (38,3%)	76
	MSZP	Nő	121	20 (16,5%)	10
		Férfi	394	155 (39,3%)	68
2006 (982/166)	Fidesz	Nő	51	9 (17,6%)	1
		Férfi	409	139 (34,0%)	56
	MSZP	Nő	115	20 (17,4%)	13
		Férfi	407	151 (37,1%)	89
2010 (964/175)	Fidesz	Nő	51	9 (17,6%)	9
		Férfi	392	150 (38,3%)	147
	MSZP	Nő	124	14 (11,3%)	0
		Férfi	397	162 (40,8%)	2

Az 1. táblázat utolsó oszlopa utal az elnyert mandátumok számára, ami több szempontból fontos. Jelzi a két párt dominanciáját ezen a szinten (1998-ban fordult csak elő, hogy jelentős számban, pontosan 31 helyen szerzett mandátumot nem a két párthoz tartozó jelölt), majd a kiegyenlített erőviszonyokat takaró szakasz után a kritikus választás következményeként az egyéni mandátumok szinte kizárólagos birtoklását a Fidesz részéről. Ez egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a pártszavazás kiélezett pillanataiban – és ilyen volt a 2010-es kritikus választás időszaka – valószínűleg elvesz vagy legalábbis radikálisan lecsökken a személynek szóló szavazat potenciális lehetősége.⁶

A jelöltek száma és a „párt-kereslet” mellett a jelölési struktúrának is van jelentősége a nemi alapú egyenlőtlenségek megjelenítésében. Nem mindegy, hogy valakit hány helyen indítanak (itt és most eltekintve attól a már korábban vizsgált körülménytől, hogy a listán elfoglalt hely egészen eltérő esélyeket takar, és ebből a szempontból a női jelöltek általános hátránya szintén megállapítást nyert, lásd: Ilonszki et al, 2002; Ilonszki et al, 2007; Ilonszki 2012). A jelölési struktúra üzenetet közvetít magának a jelöltnek, de a választónak is: kit tart a döntéshozó fontosnak. Erre vonatkozóan a 2. táblázat mutatja a Fidesz és az MSZP jelöltjei esetén az egyes években az indulási helyek összevont adatait nemek szerinti bontásban.

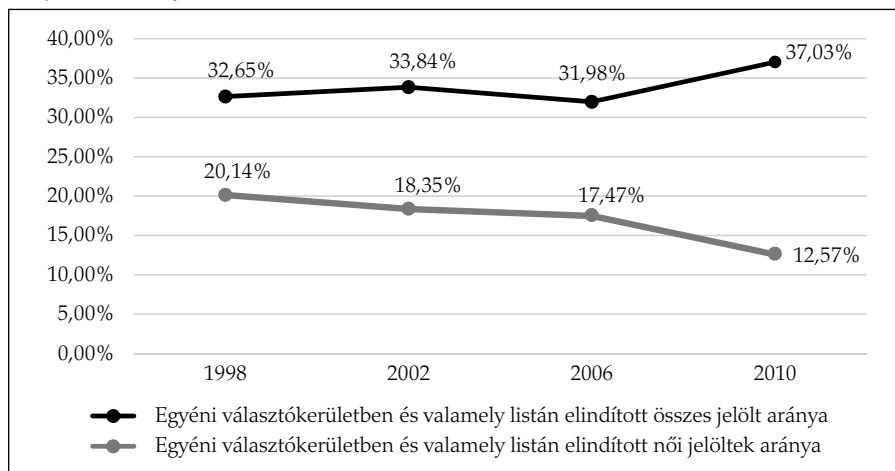
2. táblázat. Jelöltállítási struktúra 1998–2010, nők/férfiak

Év	Indulási helyek száma	Nő	Férfi	Összesen
1998	Csak egy ágon	100	498	598
	Két ágon	17	124	141
	Három ágon	27	205	232
2002	Csak egy ágon	112	418	530
	Két ágon	28	198	226
	Három ágon	18	154	172
2006	Csak egy ágon	127	478	605
	Két ágon	12	231	243
	Három ágon	27	107	134
2010	Csak egy ágon	128	439	567
	Két ágon	32	196	228
	Három ágon	15	154	169

Az adatokból látszik, hogy a két nagy párt átlagosan a jelöltjei 40,2 százalékát indította el két vagy három ágon (1998: 38,4 százalék, 2002: 42,9 százalék, 2006: 38,4 százalék, 2010: 41,2 százalék). Azonban külön vizsgálva a pártok női és férfi jelöltjeit merőben eltérő arányokkal találkozunk. A négy választási évet tekintve a férfi jelöltek átlagosan 42,8 százalékát indították több ágon, ezzel szemben a nőknél ez az arány csak 27,5 százalék!⁷ A négy vizsgált választási év adatai alapján az egyéni választókerületben és valamely listán is elinduló férfiak átlagos aránya 37,3 százalék, szemben a női jelölteknek átlagosan csupán 17,1 százalékos értékével.

A női és a férfi jelöltek esetében tehát egészen másként alakul a politikai lehetőségek (itt a nyerési lehetőségek) szerkezete. A különbséget, és mindezekelőtt a növekvő különbséget mutatja az 1. ábra, amely az összes jelölt és a női jelöltek vonatkozásában jelzi a többes indulás (pontosabban az egyéni körzeti, plusz listás indulás(ok) arányát.

1. ábra. Egyéni választókerületben és valamely listán elindított összes jelölt, valamint a női jelöltek aránya.

Az 1. ábrában különösen figyelemre méltó a kinyíló olló: a növekvő távolság az összes többes jelölt és a női többes jelöltek között. Ez a helyzet a nők párton belüli romló pozícióit tükrözi. A szintén vegyes választási rendszerű német esetre vonatkozóan hívták fel a figyelmet arra, hogy bár a férfiak ott is nagyobb arányban indulnak egyéni körzetben, mint a nők, a két nem közti jelölési különbség csökken, ami a tapasztalatok szerint tényleges befolyásuk növekedését jelzi. (Fortin-Rittberger et. al, 2013: 978.). A listán érvényesülő kvóta helyzetbe hozta a nőket, teret engedett számukra az egyéni körzetekben is, közvetett és pozitív hatása volt. A magyar esetben az MSZP szerény női és ifjúsági jelölési kvótája általában a lista alsó régióiba helyezte a női jelölteket, így ilyen hatása nem lehetett, bár azt látni fogjuk, hogy a szocialista politikusnők több politikai erőforrással rendelkeztek, mint konzervatív nőtársaik. Ez azonban nem volt elegendő az általános, negatív folyamatok ellensúlyozására. A német esettel szemben, ahol a listás helyek pozitív hatása megmutatkozik az egyéni választókerületekben, nálunk perverz hatás tapasztalható: a szerény listás helyezéseket romló egyéni választókerületi pozíciók egészítik ki.

A női jelöltek szavazatszerző képességének konkrét vizsgálata előtt az előbbieken alapján a következő megfigyelésekkel és feltételezésekkel élhetünk. A választási rendszer egyik ágán sem tapasztalható a női jelöltek markáns jelenléte. A pártok és konkrétan a jelölt-szelekciót végzők hajlandósága csökken, hogy az írásunkban kiemelten kezelt, a választók nemre figyelemmel lévő szavazásának vizsgálatára alkalmas egyéni választókerületekben női jelölteket indítsanak. A bipolarizáció és a blokkosodás verseny-kultúrájának megjelenésével, illetve a kritikus választás során kétséges, hogy a pártszavazáson túlmutatóan a választók egyéb szempontokat is mérlegeljenek szavazatuk leadá-

sakor (Enyedi et al, 2011). Összességében tehát nem várhatunk a nők előnyére szolgáló jelentős választói keresletet és a személynek szóló szavazatot. Ezt a feltételezést igyekszik ellenőrizni a következő rész.

A NŐI JELÖLTEK – KIKET ÉS HOL ÁLLÍTANAK A PÁRTOK?

A nők szempontjából kedvezőtlen jelölési struktúra mellett a jelöltek választási teljesítményét a jelöltek és a választási körzetek kontextusa felől is meg kell vizsgálni (Murray, 1998: 542.). Jó okkal feltételezhető, hogy vannak erősebb és gyengébb jelöltek, viszonylag jól körülhatárolható azoknak a politikai erőforrásoknak a köre, amelyek egy jelölt politikust „minősítenek”, ismertté, vonzóvá tesznek a választók előtt. Bár a jelölt neme első pillantásra látszik, így elvileg a személynek szóló szavazat a maga közvetlen egyszerűségében mutatkozhat meg, az előbbieket fényében azt feltételezzük, hogy az esetleges nemi alapú személynek szóló szavazatnál a jelölt politikai erőforrásaitól sem függetleníthetjük a jelenséget. A személynek szóló szavazat összefüggésben lesz a női jelöltek politikai erőforrásaival. Ugyanakkor a választási körzetek sem egyformák, egyes helyeken rendre népszerűbb (választásilag eredményesebb) lehet az egyik vagy a másik párt. Nem mindegy tehát az esélyek majd a választási eredmények szempontjából, hogy milyen körzetekben indítják a női jelölteket.

Jelöltek

Elsőként a jelölteket vizsgáljuk: milyen politikai erőforrásokkal rendelkeznek? Különböznek-e a női és férfi jelöltek, különös tekintettel az egyéni választókerületi női és férfi jelöltekre, melyek az egyéni választókerületben is induló női jelöltek sajátosságai, vannak-e eltérések a két nagy párt jelöltjei között, és megfigyelhető-e valamilyen tendencia a négy választás során?

Politikai erőforrásnak tekintettük, ha a jelölt a jelölés pillanatában polgármesteri, helyi önkormányzati pozícióval, parlamenti mandátummal rendelkezett, a pártban országos vagy megyei szinten pártvezetői tisztséget töltött be. A mandátumhalmaznak szintén jelenőséget tulajdonítottunk, mivel a megválasztás esélyét növelheti a parlamenti mandátum és a helyi pozíció egyidejű betöltése. Mandátumhalmaznak tekintettük azon jelölteket, akik egyidejűleg voltak parlamenti képviselők (függetlenül a mandátum típusától) és polgármesterek vagy helyi önkormányzati képviselők. Inkumbens/újrainduló képviselőként definiáltuk azokat a jelölteket, akik a választást megelőző ciklusban egyéni mandátumot szereztek és ismét ugyanabban a választókerületben indultak el.

A 3. táblázattal illusztráljuk a Fidesz és az MSZP női és férfi jelöltjei előbb említett erőforrásainak mértékét a négy választáson. Összességében mindkét párt esetében jelentős a nők és a férfiak erőforrásai közötti eltérés, de a szocia-

lista női és férfi politikusok jobban „hasonlítanak” egymásra. Az MSZP-nél kisebbek az eltérések, például az országos pártvezetői posztot arányaiban több nő birtokolja, de tendenciaszerűen a férfi jelöltek politikai erőforrásai növekszenek a parlamenti mandátumnál, a megyei pártvezetőnél, a polgármesteri pozícióknál 1998 és 2010 között. Már első pillantásra látszik, hogy az eltérés a női és férfi jelöltek erőforrásai között sokkal nagyobb a Fidesz esetében. A Fidesz női jelöltjei messze elmaradnak a férfi jelöltektől a polgármesteri pozíciók, a parlamenti mandátum és megyei pártvezetői pozíció birtoklásában, és országos pártvezető is csak 1-2 akad közöttük. A Fideszes női politikusok fő politikai erőforrása a helyi önkormányzati poszt, és ebben le is hagyják férfitársaikát. A Fidesz női jelöltjei között nagyobb a fluktuáció is és kevesebb a multi-pozícionális, vagyis egyszerre kevesebb politikai pozíciót birtokolnak, mint férfitársaik,⁸ amire a szakirodalom a sikeres jelöltekre, vagyis a megválasztott parlamenti képviselőkre vonatkozóan már korábban felhívta a figyelmet (B. Kelemen, 2008: 89). Ezek a tulajdonságok figyelmeztetnek a párton belüli üvegplafon jelenlétére, legalábbis a Fideszben, hiszen pártvezetőt alig találunk az egyéni körzetben is induló női jelöltek között. Ez problémát jelenthet a kiválasztási folyamat egésze szempontjából, mert tekintélyes női pártvezetők nélkül kétséges a női szempontok megjelenítése a jelöltállításban is (Cheng et al, 2011). Meg kell azonban jegyezni, és erre a későbbiekben még kitérünk, hogy az erős női politikusok jelenléte nem jelent feltétlenül egyenlő esélyeket a két nem számára: akár a saját pozíciók megőrzésének igénye, akár a kisebbségi pozícióból következő token szerep miatt az MSZP női politikusai nem lettek a női jelöltállítás szószólói.

A férfiak között arányaiban több olyan jelölt volt, aki rendelkezett valamilyen többlet politikai erőforrással. Az adatok alapján a parlamenti mandátum, a polgármesteri pozíció, valamint a párton belüli országos vagy megyei pártvezetői tisztség inkább a férfiak körében jellemző. Mivel mindkét párt meglehetősen kevés női jelöltet állított, ezért fontos szem előtt tartani, hogy bár egyes pozícióknál relatíve nagy aránnyal találkozunk, az valójában csak néhány főt jelent, különösen a Fidesz esetében, hiszen a párt 2002 óta csak 9 női jelöltet indított el egyéniben. Mindezek figyelembe vétele mellett azt tapasztaltuk, hogy míg az MSZP-s női jelöltek között a parlamenti mandátummal rendelkező nők vannak relatíve nagy arányban (mind a négy választási évben az egyéniben elindított női jelöltek több mint 50 százaléka), addig a Fidesznel az elsősorú „kiegészítő” pozíciót a helyi önkormányzati képviselői tisztség jelenti. Az MSZP női jelöltállítását tekintve elmondható, hogy parlamenti képviselőnőinek többségét nem a listákra tartogatta, hanem erős jelöltjeit az egyéni választókerületekben mérettette meg. Ugyanez nem mondható el a Fidesz gyakorlatáról, bár tény, hogy a párt különben sem bővelkedik képviselőnőkben. A pártok összes női jelöltjeivel összehasonlítva az egyéni indulókat, a pártok jellemzően a pozícióval rendelkező nőket a listákon tartották, kivételt képeznek ez alól az egyéni jelöltté is váló erős szocialista női politikusok.

3. táblázat. Női és férfi jelöltek politikai erőforrásai (1998–2010)

	Összes női jelölt				Összes férfi jelölt				Egyéni választókerület – Női jelöltek				Egyéni választókerület – Férfi jelöltek			
	1998	2002	2006	2010	1998	2002	2006	2010	1998	2002	2006	2010	1998	2002	2006	2010
Fidesz																
N=	66	37	51	51	414	376	409	392	14	9	9	9	132	144	139	150
Polgármester	1,5%	10,8%	3,9%	7,8%	7,2%	16,0%	12,7%	21,4%	0,0%	0,0%	11,1%	11,1%	9,1%	14,6%	17,3%	29,3%
Helyi önkormányzati képviselő	16,7%	37,8%	41,2%	45,1%	27,8%	34,3%	35,2%	37,0%	28,6%	33,3%	44,4%	66,7%	28,0%	20,1%	33,8%	34,0%
Parlamentari képviselő	1,5%	24,3%	13,7%	11,8%	7,7%	38,3%	32,5%	30,1%	7,1%	77,8%	22,2%	0,0%	19,7%	78,5%	64,7%	50,0%
Országos pártvezető	0,0%	0,0%	3,9%	3,9%	3,4%	5,6%	2,7%	4,6%	0,0%	0,0%	11,1%	0,0%	9,8%	12,5%	3,6%	8,0%
Megyei pártvezető	7,6%	10,8%	5,9%	3,9%	12,3%	16,0%	13,0%	14,5%	28,6%	11,1%	11,1%	0,0%	22,0%	21,5%	18,7%	22,7%
Mandátumhalmozó	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	4,5%	5,4%	6,9%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,8%	9,0%	13,7%	14,7%
Inkumbens									0,0%	66,7%	22,2%	0,0%	0,0%	59,7%	48,2%	32,7%
MSZP																
N=	78	121	115	124	413	394	407	397	15	20	20	14	161	155	151	162
Polgármester	2,6%	6,6%	10,4%	4,8%	8,5%	10,2%	14,5%	10,3%	0,0%	10,0%	10,0%	7,1%	6,8%	13,5%	22,5%	12,3%
Helyi önkormányzati képviselő	17,9%	18,2%	34,8%	30,6%	24,9%	26,6%	29,7%	35,0%	0,0%	10,0%	25,0%	28,6%	19,3%	26,5%	22,5%	32,1%
Parlamentari képviselő	21,8%	11,6%	16,5%	16,1%	38,3%	25,6%	32,9%	30,2%	80,0%	55,0%	65,0%	57,1%	78,3%	48,4%	68,9%	58,6%
Országos pártvezető	5,1%	4,1%	5,2%	5,6%	4,6%	4,3%	2,7%	4,3%	26,7%	25,0%	15,0%	21,4%	6,2%	7,1%	5,3%	8,0%
Megyei pártvezető	11,5%	11,6%	13,9%	13,7%	8,5%	14,5%	21,6%	19,4%	26,7%	25,0%	20,0%	14,3%	11,8%	19,4%	32,5%	28,4%
Mandátumhalmozó	0,0%	0,8%	1,7%	1,6%	1,9%	1,8%	5,9%	4,0%	0,0%	5,0%	5,0%	7,1%	3,1%	4,5%	14,6%	8,6%
Inkumbens									66,7	25,0%	40,0%	42,9%	66,5	23,9%	40,4%	35,2%

Mandátumhalmozó: képviselő (mandátumtípusától függetlenül) és polgármester vagy helyi önkormányzati képviselő.

Inkumbens: az egyéni mandátummal rendelkező képviselő ugyanabban a választókerületben indul el, ahol négy évvel korábban megválasztották.

A körzetek

A körzet jellege szintén befolyásolhatja a jelöltek sikerét. A választási szerencse forgandó ugyan, de normál választási években (vagyis nem az úgynevezett kritikus választás idején) a korábbi tapasztalatok alapján viszonylag nagy biztonsággal megjósolható, hogy az adott körzetben a párt milyen eséllyel indítja jelöltjét. A körzet jellegének meghatározásához a korábbi választáson a mandátumot szerző (nyertes) jelölt eredményének mértékét használtuk, a választókerületeket három típusba sorolva. Biztonságosnak tekintettük azokat a körzeteket, ahol a győztes előnye 8 százaléknál nagyobb volt; ingadozónak azokat a körzeteket, ahol a megelőző választáson a szavazatkülönbség 5-8 százalékpont volt, vagy a párt jelöltje kevesebb, mint 5 százalékponttal nyerte meg a választókerületet; és lehetséges vesztesnek azokat, ahol az ellenfél több mint 8 százalékponttal nyert. A 4. táblázat mutatja számszerűsítve, hogy a két párt egyéni női jelöltjei mely körzettípusokban indultak az egyes választási években.

4. táblázat. Női jelöltek indulási helye a választókerületek típusa szerint (1998–2010)

	1998		2002		2006		2010	
	Fidesz (14)	MSZP (15)	Fidesz (9)	MSZP (20)	Fidesz (9)	MSZP (20)	Fidesz (9)	MSZP (14)
Biztonságos körzet	0 (0,0%)	12 (80,0%)	3 (33,3%)	2 (10,0%)	2 (22,2%)	6 (30,0%)	0 (0,0%)	3 (21,4%)
Ingadozó körzet	2 (14,3%)	3 (20,0%)	4 (44,4%)	11 (55,0%)	2 (22,2%)	8 (40,0%)	2 (22,2%)	9 (64,3%)
Lehetséges vesztes körzet	12 (85,7%)	0 (0,0%)	2 (22,2%)	7 (35,0%)	5 (55,6%)	6 (30,0%)	7 (77,8%)	2 (14,3%)

Összességében a női jelöltek többsége a potenciális vesztes (41 eset) vagy ingadozó (41 eset) körzetekben indult, szemben a biztos nyertes (23) körzetekkel, de mind a pártok, mind az időbeliség szempontjából ez az általános megállapítás alapos pontosításra szorul. Rosszabb helyzetben voltak a Fidesz női jelöltjei, körülbelül 2/3-uk eleve lehetséges vesztesként indult, és az ezekben a körzetekben indulók valóban nem is nyertek. Ezt az eredményt árnyalja, hogy a 2010-es kritikus választás körülményei között a lehetséges Fidesz egyéni választókerületi vesztesek is győztesé váltak a földcsuszamlásszerű szavazatingadozás miatt. A kép másik oldalán az általában biztonságosabb körzetekben indított MSZP-s női jelöltek állnak. Különösen 1998-ban nagy többségük biztos körzetben indulhatott, és a legrosszabb körzeti indítási kontextust a 2010-es év jelentette számukra, amikor csökkenő jelöltszám mellett több mint 2/3-uk ingadozó vagy lehetséges vesztes körzetben indult. Nyilvánvalónak látszik az összefüggés a női jelöltek politikai erőforrásai és indítási helyük között: több politikai erőforrás birtokában nagyobb az esélyük az egyéni körzeti megjelenésre és a jó helyen való indulásra.

Ezzel szemben minden évben mind a két párt a férfi jelöltjeinek többségét a biztonságos, illetve az ingadozó választókerületekben indítja el (ez utóbbi érthető, sokszor váltogatják egymást a pártok, vagy 5-8 százalékpont a szavazatkülönbség). A lehetséges vesztes körzetekben is akadnak férfi jelöltek, arányuk 5,6–45,2 százalék között mozog, illetve a Fidesz 1998-ban a férfi jelöltek 72 százalékát a lehetséges vesztes körzetben indította el, aminek az az oka, hogy 1994-ben egyetlen egyéni választókerületi mandátumot sem szerzett a párt. Ezzel a kontextuális kiegészítéssel megállapíthatjuk, hogy összességében kedvezőbb körzetekben indultak a (nagyobb számban jelen lévő) férfi jelöltek. Ezt mutatja az 5. táblázat.

5. táblázat. Férfi jelöltek indulási helye a választókerületek típusa szerint (1998–2010)

	1998		2002		2006		2010	
	Fidesz (132)	MSZP (161)	Fidesz (144)	MSZP (155)	Fidesz (139)	MSZP (151)	Fidesz (150)	MSZP (162)
Biztonságos körzet	0 (0,0%)	110 (68,3%)	52 (36,1%)	21 (13,5%)	44 (31,7%)	54 (35,8%)	34 (22,7%)	67 (41,4%)
Ingadozó körzet	37 (28,0%)	42 (26,1%)	63 (43,8%)	64 (41,3%)	40 (28,8%)	37 (24,5%)	54 (36,0%)	55 (34,0%)
Lehetséges vesztes körzet	95 (72,0%)	9 (5,6%)	29 (20,1%)	70 (45,2%)	55 (39,6%)	60 (39,7%)	62 (41,3%)	40 (24,7%)

Az előzőek fényében tovább erősödik a már korábban megfogalmazott fel-tételezésünk, miszerint nem várható a nőkre vonatkozóan személynek szóló szavazat az egyéni választókerületekben: a sok esélytelen körzeti indulás és a csekélyebb személyes politikai erőforrások kétségessé teszik ezt.

JELÖLTEK – KIKET ÉS HOGYAN ÉRTÉKELNEK A VÁLASZTÓK?

Az egyéni választókerületi teljesítmény értékének meghatározásához fogódzót nyújt a választókerülethez tartozó listás párteredménnyel való összehasonlí-tás. Ez jelzi, hogy az adott jelölt jobban vagy rosszabbul teljesített-e, mint a pártja. A 6. táblázat ismét a két pártra és a négy választási évre vonatkoztatva mutatja be a női és férfi jelöltek teljesítményét: jobb vagy rosszabb eredményt értek-e el, mint pártjuk az adott területi listán?

6. táblázat. A női és férfi egyéni választókerületi jelöltek választási teljesítménye a párt szavazattal összevetve, az első fordulás eredmények alapján pártonként, 1998–2010

Párt/ év	Női egyéni jelöltek		Férfi egyéni jelöltek	
	jobb eredmény	rosszabb eredmény	jobb eredmény	rosszabb eredmény
Fidesz				
1998	35,7	64,3	22,7	77,3
2002	0	100	34,7	65,3
2006	22,2	77,8	56,8	43,2
2010	33,3	66,7	58,0	42,0
MSZP				
1998	26,7	73,3	28,0	72,0
2002	60	40	48,4	51,6
2006	60	40	51,0	49,0
2010	42,9	57,1	63,6	36,4

A 6. táblázat mutatja a Fidesz női egyéni jelöltjeinek pártjuknál rendre rosszabb egyéni teljesítményét. A legkevesbé kudarcos választási időszak 1998 és 2010 ebből a szempontból, vagyis a Fidesz két sikeres választási éve, ami jelzi az összefüggést a pártra történő szavazás és az egyéni körzeti szavazás között, magyarán a pártszavazás húzóhatását. Az MSZP női jelöltjei pártjuk győztes éveiben jobb, míg pártjuk vesztes éveiben rosszabb teljesítményt mutattak a párt szavazási eredményével összehasonlítva, tehát a listás szavazás és az egyéni választókerületi szavazás összefüggése a női jelöltek tekintetében itt is megmutatkozik. 2002-ben és 2006-ban arányaiban több szavazatot szereztek, mint pártjuk az adott listán – és jobban teljesítettek, mint férfi képviselőtársaik, ami erőforrásaikkal is összefüggésben lehet. A Fidesz egyéni férfi jelöltjeinek választási teljesítményét nyilvánvalóan a párt szervezeti fejlődésével és jelöltbázisának stabilizálódásával együtt lehet és kell értékelni. Az 1998-as győzelem ellenére a Fidesz férfi egyéni jelöltjei pártjuknál is jelentős arányban nyújtottak rosszabb választási teljesítményt: a szervezeti növekedésnek induló párt jelöltjei még nem rendelkeztek minden esetben a győzelemhez szükséges erőforrásokkal. Az egyéni választókerületek szintjén 2006-ra tudták csak megfordítani ezt a képletet, ami a kritikus választásra stabilizálódott.

Ezzel elértünk utolsó kérdésünkhöz. Látva a pártoknak a nők szempontjából alapvetően kedvezőtlen jelölési stratégiáit, az egyéni erőforrásokat, a körzeti összefüggéseket, és – legalábbis a Fidesz esetében – a női jelöltek rosszabb választási teljesítményét, mi magyarázza az egyén választókerületekbe leadott szavazatokat – és van-e ebben szerepe a jelöltek nemének? Erre vonatkozik 7. táblázatunk.

7. táblázat. Az egyéni választókerületi szavazat magyarázó modellje

	1998		2002		2006		2010 ²
	Fidesz ¹	MSZP ¹	Fidesz ¹	MSZP ¹	Fidesz ¹	MSZP ¹	Fidesz ¹
polgármester	4,619 (0,268)	n/a ³	6,915 (0,288)	6,043 (0,227)	2,873 (0,174)	1,452 (0,076)	-0,892 (0,063)
helyi politikus	n/a ³	0,057 (0,004)	n/a ³	0,358 (0,013)	-2,709 (0,194)	-0,870 (0,045)	-1,847 (0,125)
parlamenti képviselő	-3,141 (0,104)	-0,146 (0,011)	n/a ³	n/a ³	n/a ³	n/a ³	n/a ³
országos pártvezető	-4,656 (0,091)	-7,209 (0,183)	-0,314 (0,015)	0,320 (0,016)	4,021 (0,132)	2,358 (0,094)	1,813 (0,087)
megyei pártvezető	1,534 (0,089)	-7,482 (0,264)	0,783 (0,046)	-0,174 (0,010)	-0,567 (0,037)	2,539 (0,163)	-1,088 (0,077)
Mandátumhalmozó	27,836 (0,545)	-6,393 (0,310)	-1,654 (0,098)	n/a ³	n/a ³	n/a ³	n/a ³
Inkumbens	n/a ³	6,613 (0,509)	5,962 (0,327)	6,907 (0,486)	6,842 (0,448)	9,119 (0,622)	7,967 (0,590)
életkor	-0,131 (0,146)	0,333 (0,241)	0,147 (0,144)	0,022 (0,020)	-0,072 (0,085)	-0,054 (0,058)	-0,202 (0,220)
nem	0,519 (0,020)	n/a ³	-3,669 (0,116)	3,980 (0,196)	-4,016 (0,067)	0,447 (0,020)	n/a ³
N	146	176	153	175	148	171	159
n nők	14	15	9	20	9	20	9
R ²	0,372	0,336	0,239	0,341	0,392	0,371	0,451

Függő változó: az egyéni választókerületi első fordulás szavazatarányok.

¹ Mivel a teljes sokaságot vizsgáltuk, ezért zárójelben a standardizált együtthatók abszolút értékeit tüntetjük fel – melyek a magyarázó változó és a függő változó közötti korrelációt mutatják.

² A lineáris regressziót nem tudtuk lefuttatni 2010-ben az MSZP esetében, mivel a függő változó nem normális eloszlású. (Kolmogoroc-Smirnov: sig=0,000; Shapiro-Wilk: sig=0,000)

³ A változónak nincs mérhető hatása. (konstans)

Az egyes választási években, pártok szerint külön többváltozós lineáris regressziós modellel vizsgáltuk meg, hogy az első fordulóban megszerzett szavazatarányokat milyen tényezőkkel magyarázhatjuk, a jelöltek mely tulajdonságai gyakorolnak hatást a választók döntésére. Magyarázó erőt tulajdonítottunk a korábbiakban már vizsgált aktuális – tehát a jelölés pillanatában fennálló – politikai erőforrásoknak, nevezetesen a polgármesteri, helyi önkormányzati, valamint a parlamenti mandátumnak, a párton belüli országos és megyei pártvezetői pozíciónak, továbbá az 1998 és 2010 között még lehetséges

mandátumhalmozásnak, illetve az ugyanazon választókerületben való újra-indulásnak. Mandátumhalmozóként definiáltuk azokat a jelölteket, akik a jelölés pillanatában parlamenti mandátumuk mellett rendelkeztek polgármesteri vagy helyi önkormányzati tisztséggel. A modellben inkumbens címszóval ellátott változónk azokat a jelölteket takarja, akik ugyanabban a választókerületben indultak el a választáson, ahol négy évvel korábban megválasztották őket. Mindezek mellett természetesen a kutatásunk szempontjából igazán fontos nemnek is magyarázó erőt tulajdonítottunk, ugyanis arra voltunk kíváncsiak, hogy a választók döntésére egyáltalán hatással van-e az, ha a jelölt nő, és ha igen, akkor milyen hatással. Végül a kort vettük be a modellekbe, mint további változót.

Függő változónak az első forduló szavazatarányokat tettük meg, ugyanis a két fordulót tekintve itt találkozhatunk a tiszta verseny állapotával, ahol feltehetőleg még nem a stratégiai szavazás tekinthető hangsúlyosnak, hanem a választók tényleges preferenciáik szerint szavaznak. A második forduló szavazatarányok vizsgálatát több okból is elvetettük: a verseny itt korlátozottabb, a stratégiai szavazáson túl már szerepet kap a jelöltek visszaléptetése is a pártok részéről, továbbá nem minden választókerületben kerül sor második fordulóra. A modellt csak egy esetben nem tudtuk lefuttatni (MSZP, 2010), mivel ott az első forduló szavazatarányok megoszlása nem követett normális eloszlást. A megalkotott modellek mindegyike 30-40 százalékban magyarázta a függő változó varianciáját.

A modellek alapján az egyes választási évekre nagyon változatos képet kapunk a női jelöltek szavazatszerzési előnyeiről/hátrányairól. A nemnek nincs hatása (1998 MSZP, 2010 Fidesz) vagy általában csekély mértékű az első forduló szavazatarányok varianciájára, bár itt is fontos hangsúlyoznunk, hogy a pártok jelöltállítási gyakorlata miatt az egyéni választókerületi jelöltek között kevés női jelöltet találunk. Kivételt képez ez alól a 2002-es év, ahol mind az MSZP, mind a Fidesz esetében a nem a hét értékelhető változó közül hatását tekintve a harmadik, illetve negyedik helyen szerepel. Továbbá a nemnek 1998-ban a Fidesznél, valamint 2002-ben és 2006-ban az MSZP-nél pozitív hatása volt. Negatív hatás 2002-ben és 2006-ban figyelhető meg a Fidesznél, amikor a párt női jelöltjei, ceteris paribus, az első fordulóban átlagosan 3,7 és 4,0 százalékponttal kevesebb szavazatot szereztek a férfiakhoz képest.

A modellekből kitűnik, hogy az első forduló választási eredményre legnagyobb hatással az volt, hogy a jelölt ugyanabban a választókerületben indult el, mint ahol négy évvel korábban megválasztották. Ez minden esetben többlétszavazatot eredményezett a nem újrainduló jelöltekhez képest. (Ez a részlet önmagában nagy hatással van a nők nyeresi esélyeire, ugyanis a női parlamenti képviselőket sokkal nagyobb arányban deszelektálják, mint a férfiakat, a nők politikai pozíciói bizonytalanabbak, nagyobb a fluktuáció esetükben (Ilonszki et al, 2011: 113.), így egy fontos szempont alapján eleve hátrányt szen-

vednek). 1998-ban a Fidesz esetében ennek a változónak nem volt mérhető hatása, ugyanis 1994-ben a párt egyetlen egyéni választókerületi mandátumot sem szerzett, ezért esetükben azok a képviselők kaptak átlagosan 27,8 százalékponttal több szavazatot, akik helyi pozícióval is rendelkeztek. Ugyanez a változó 1998-ban az MSZP esetében negatív szavazatokat eredményezett. A polgármesteri pozíció önmagában a modellek döntő többségében (hétből öt esetben) többlétszavazatot eredményezett a nem polgármester jelöltekhez képest, illetve a változó hatását tekintve is a leginkább befolyásoló változók között szerepel.

A női és férfi jelöltekkel kapcsolatban összefoglalóan elmondható, hogy a modellek alapján a kapott első fordulás szavazatokat elsősorban nem a jelölt neme befolyásolja. Döntő szerepe ebben a jelölő pártnak van. A Fidesz esetében, 2002-ben és 2006-ban, amikor nem a Fidesz nyerte meg az országgyűlési választásokat, a nők a párt férfi jelöltjeihez képest kevesebb szavazatot kaptak, 1998-ban pedig, ha minimálisan is (átlagosan 0,5 százalékponttal), de többet. Az MSZP esetében két választási évben tudtuk mérni a nem hatását, és ezek egybeestek azokkal a választásokkal, amikor a párt szerzett többséget a parlamentben. Ezekben az években a nők átlagosan több szavazatot kaptak a párt férfi jelöltjeihez képest. Ez alapján feltételezhetnénk, hogy a párt aktuális megítélésétől függően a női indulókat jobban értékelik, illetőleg büntetik a választók, azonban a kis elemszám miatt ezzel a megállapítással is óvatosan kell bánni.

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk több területen is megengedi a következtetések levonását, és további kutatási kérdések említése mellett tud válaszolni az eredetileg feltett kérdésre a női egyéni választókerületi jelöltek választási esélyeivel kapcsolatban. Mekkora volt a hatása a választási rendszernek, mi a szerepe a pártoknak, és hogyan reflektáltak a választók a személynek szóló szavazattal a nők jelölésére az egyéni választókerületekben? Elsősorban is milyen esélyeket kapnak a nők a pártokon belül?

A két nagy párt – bár eltérő mértékben – de nem mutatott érzékenységet a nők képviseleti helyzetének javítására a négy választás során. Különösen így volt ez a Fidesz esetében, ahol a párton belüli üvegplafon kivetüléseként értékelhetjük a női jelöltek alacsony számát, szűkös politikai erőforrásait és a kedvezőtlen jelölési pozíciókat egyaránt. Ez a szelekciós kontextus a párt szervezeti problémáját is tükrözi: alig található olyan női jelölt, aki a párt női arculatát megjeleníthetné. A centralizált és vezérelvű pártban a nők számára járhatatlanok a hierarchia csúcsaira vezető utak. Paradox módon a jelölési folyamatot végzők a helyi politikában igyekeznek megtalálni a női utánpótlást, miközben ez a szelekciós út, a lentől felfelé vezető politikai létra, a magyarországi politiká-

ban szinte ismeretlen. Így az sem véletlen, hogy a hátrányos szelekciós pozíció fluktuációs hátrányokkal egészül ki a Fidesz esetében. A párton belüli viszonyok, a női politikusok általános alulpozícionáltsága a párton belül magyarázhatja a szelekció során elszenvedett hátrányaikat (Cheng et al, 2011). Amennyiben a női politikusok eleve kisebb arányban vannak jelen a szelekciót eldöntő helyeken, nagy valószínűséggel kevesebb női jelölt jelenik majd meg a választási folyamatban.

Az MSZP női jelöltállítási kontextusa első ránézésre más képet mutat. A párt hierarchijában jelen lévő és több politikai erőforrással rendelkező számos női politikus azt a látszatot kelti, hogy a nőknek megfelelő helye van a párton belül. Gyakran jelentek meg előnyös jelöltségi pozícióban („jó” körzetekben) és jelentős választási sikert is tudtak generálni az egyéni választókerületi szinten. Mihelyt azonban a párt választási ereje meggyengült, a nők lettek e folyamat első vesztesei. Deszelektálódtak, és 2010-ben a férfi párthierarchia saját pozíciói megtartását állította előtérbe. A képhez feltétlenül hozzátartozik, hogy az első három vizsgált választáson még a kifejezetten erős női politikusok sem tudták megváltoztatni a párt nőkre vonatkozatható képviselői napirendjét. 2002-ben (az EU csatlakozás előtörténeteként) még támogatták a vérszegény, párton belüli kvótát, de 2007-ben már visszaléptek a törvényi kvóták következetes támogatásától, és ezzel kvázi saját politikai halálos ítéletüket írták alá. A párt nem valósította meg a nemek egyenlőségére vonatkozó modernizációs fordulatot, és nem reflektált a potenciális női szavazási előnyre, amit az egyéni választókerületi szavazatoknál láttunk. A párt felelőssége ebben társadalmi méretű, amennyiben nem indított el egy olyan politikai utánzási folyamatot (contagion effect), amely pedig sok országban a nők képviselői hátrányainak ledolgozásához hozzájárult, amikor a sikeres választási stratégia a többi pártot is a példa utánzására ösztönzi (Matland et al, 1996). A pártokon belüli karrierutak és karrierlehetőségek ugyanakkor az MSZP-n belül is magyarázhatják, hogy nehezebb a női aktivisták számára az előbbre jutás, így kevésbé kerül(het)nek olyan helyzetbe, hogy (több politikai erőforrás, pozíció birtokosaként) induljanak a versenyben. Eleddig utoljára a szocialista nőpolitikusokról mondhattuk – még az MSZP fellendülő ágában – hogy erős politikusok voltak politikai erőforrásaik, választási pozícionáltságuk, valamint képviselői helyük alapján is (B. Kelemen, 2008), ezt azonban nem használták ki.

Hogyan értékelhető mindez a bevezetőben felvetett kereslet-kínálat metafora segítségével? A pártok szelekciós mechanizmusait tekintve egyértelmű, hogy a pártok részéről csekély a nők iránti kereslet. A nagy pártok jelöltállításában kifejezett, nem csökkenő, sőt fokozódó nemi alapú egyenlőtlenségeket találhatunk. Bár összességében a női jelöltek aránya 2002-ben és 2010-ben nőtt az összes jelöltön belül, az aránybeli növekedés ellenére a női jelölteket egyre nagyobb arányban csak a területi vagy országos listákon találjuk meg – többnyire nem nyertes pozícióban, a listák vége felé. A pártok az egyéni választó-

kerületekben jellemzően inkább a férfiakat indítják el. Az egyéni választókerületekben is elinduló jelölteknel a női jelöltek számának és arányának folyamatos csökkenését tapasztalhatjuk, és markánsan csökkent a többes jelölésük mértéke is. Mindezek alapján a mi esetünkkel is megerősíthető a szakirodalom határozott és tesztelt álláspontja miszerint „egyértelműen a keresleti alapú tényezők nyújtanak elfogadható magyarázatot arra, hogy egyes csoportok miért vannak alulreprezentálva a törvényhozásokban” (Ashe et al., 2011: 2.). A választói kereslet hátterének pontos feltárásához további kutatásokra lenne szükség. A népességre kiterjedő és a nemi egyenlőtlenségek okaira és esetleges politikai tartalmára rákérdező felmérések nagyon ritkák. Ezek sorába tartozik a 2010-es választás előtt 1000 fős mintán végzett kutatás, amely nem mutatott szignifikáns összefüggést a pártválasztás és a nemi egyenlőtlenségek okaira vonatkozó vélemények között. Ellenben a nő és a férfi válaszadók véleménye szignifikánsan eltért: a nők sokkal nagyobb arányban gondolták, hogy a nők egyenlőségének megvalósulását akadályozza például az, hogy a politikusok túlnyomó többsége férfi (Cramer’s V ,180, sig. .000) (Omnibus, 2010). Ebből természetesen csak közvetetten következtethetünk a női jelöltekre vonatkozó választói kereslet nemi összetételére, és még közvetetten sem a párt összetételére. Ugyanakkor az a tény, hogy a Fidesz szavazók hasonló arányban tartják problematikusnak a férfi politikusok dominanciáját a nemi alapú egyenlőtlenség kialakulásában, mint az MSZP szavazók, jelzi, hogy a Fidesz női jelöltekre vonatkozó szelekciós gyakorlata meglehetősen távol áll a szavazói vélekedésétől.

Összességében a kereslet-kínálat összefüggésrendszer nem ad kizárólagos magyarázatot a női jelöltek (és általában a női politikai részvétel) arányaira. Nemzetközi összehasonlításokból is kitűnik, hogy szinte ugyanazok az intézményi körülmények egészen más eredményeket hoznak a különböző országokban (Krook, 2010). Ezt erősíti a magyarországi eset vizsgálata is. Nem a külső intézményi hatások (pld. a választási rendszer vagy a jelöltállítás procedúrái) jelentik az alulreprezentáltság fő okát. Magyarázó szerepe a nemi alapon diszkrimináló környezetnek van, amelyben nem érvényesül tisztán a kereslet-kínálat modell. „A megválasztott nők száma attól függ, hogy a rendszerszintű, gyakorlati és normatív intézmények *együttesen* miként segítik vagy akadályozzák a női jelöltek állítását.” (Krook, 2010: 713.) Az, hogy milyen normák és értékek befolyásolják a politika eszközeinek és céljainak kijelölését nem csupán formalitásaival, de gyakorlatával festik át a környezet gender színeit. A társadalmi feltételektől a politikában uralkodó normákig húzódnó tényezők befolyásolják, hogy ezt a küszöböt át tudják és át akarják lépni a nők.

A pártok vonatkozásában mi is diagnosztizálhattuk a nemi alapon diszkrimináló környezetet: a választási rendszer általános szabályain túlmutatóan, és a pártok jelöltállításai gyakorlata alapján megállapíthatóan a női és a férfi jelöltpozíciókban valamint a női és férfi jelöltek közötti különbségekben létezik

a gender hatás. Sokszor felmerül ezzel kapcsolatban, hogy a nők hajlamosabban elzárkózni a nyílt versenyt jelentő egyéni választókerületi indulástól, a férfiakkal ellentétben, ami magyarázhatja ezt a különbséget. A két nem eltérő szocializációja, a hagyományos nemi szerepek dominanciája és a politika masculin világa egyaránt felelősek azért, hogy a nők általában kevésbé ambiciójuknálják a nagypolitikába való belépést (Lawless et al, 2010). A nők háttérben maradása a nemek eltérő szocializációjával összefüggő jelenség, de a politika általános állapotával és a politikai intézményeken belüli hatalmi és szervezeti renddel is kapcsolatban van.⁹ További kvalitatív kutatások tárhatják majd föl, hogy mekkora a súlya ezeknek a szempontoknak. Az előbbi hatások és a pártok nemi alapon diszkrimináló környezete tükrében különösen figyelemre méltó a kereslet másik oldala, a személynek szóló szavazat jelenléte, ha mégoly szerény mértékben is. A personal vote-tal foglalkozó szakirodalom sokáig nem foglalkozott kiemelten annak lehetséges, nemekre vonatkozó, tartalmával. Thames és Williams (2010) 57 ország választási eredményeinek elemzése alapján jut arra a következtetésre, hogy a személynek szóló szavazat szignifikáns és negatív kapcsolatban áll a nők képviseleti arányaival (Thames et al, 2010: 1592.). Azokban a választási rendszerekben, ahol az intézményi megoldásból feltételezhetően (inkább) következik a személynek szóló szavazat, kevesebb női képviselőt találunk. Ezen kívül a társadalomban jelenlévő nemi sztereotípiák hatása meghatározó a személynek szóló szavazat szempontjából (Valdini, 2013). Ennek fényében is további kutatást igényelnek a választók szavazási viselkedésére vonatkozó megfigyeléseink. Kétségtelenül a pártok nemi alapon diszkrimináló környezete mutatkozott az erősebb, átfogóbb magyarázatnak az egyéni választókerületi jelöltek között a nők csekély jelenlétére. A pártok kevésbé keresték a „jó” női jelölteket, és a választói kereslet ezt nem írta felül, olykor csak kiegyenlítette (az erősebb jelöltek esetében), olykor még tovább gyengítette a nők pozícióit.

A nők politikai részvételi lehetőségeinek kutatásával nem a választási rendszert, nem a külső intézményi környezetet, hanem egyrészt a jelöltállítás körülményeit, másrészt a női jelöltek választási teljesítményét kell előtérbe állítani. Ezzel összefüggésben úgy véljük, hogy a választási rendszer többségi irányba történő elmozdulása és az egyfordulós relatív többségi rendszer, amely elvileg még inkább gátat szab a nők egyéni választókerületi megjelenésének nem okolhatók a nők folytatódó alulreprezentáltságáért. A pártbeli kapuőrök szerepének elemzése a jelöltállításban – sőt, az eddig szinte teljesen feltáratlan jelöltté válási folyamatban –, valamint a választók szavazási viselkedésének pontos feltérképezése segíthet a nők alulreprezentáltsága fő okainak megnevezésében.

JEGYZETEK

- ¹ A törvényi kvótával is rendelkező Szlovéniában 36,7 százalék, Lengyelországban pedig 24,1 százalék ez az arány. A többi posztkommunista ország adatai csökkenő sorrendben: Észtország 23,8 százalék, Litvánia 23,4 százalék, Bulgária 20,4 százalék, Cseh Köztársaság 20,0 százalék, Szlovákia 18,7 százalék, Lettország 18,0 százalék és Románia 13,7 százalék. <http://www.ipu.org> utolsó megtekintés: 2015. május 21.
- ² Erre vonatkozóan Benoit (2001) az első három választás kapcsán megállapította, hogy a megosztott szavazat (split vote) (amikor a listán és az egyéni választókerületben más pártra szavaz a választó) mértéke választásról választásra nőtt, igaz ennek motívumai nagyon különbözőek lehettek és voltak.
- ³ A tanulmányban csak azokkal a jelöltekkel foglalkozunk, akik elsőszámú jelölőpártja a Fidesz, illetve az MSZP. Az elemzés során nem vesszük számításba azokat a közös jelölteket, akiknél e két párt csak második, támogató pártként szerepel. (Tehát elsőszámú jelölő pártja az MDF, KDNP, illetve az SZDSZ volt). Hozzá kell tenni, hogy a kettős jelöltek alig befolyásolnák az adatainkat: a négy választás során a Fidesznek összesen 6, az MSZP-nek egyetlen olyan egyéni választókerületi női jelöltje volt, akiket másik párt indított első helyen.
- ⁴ Ebben a mozzanatban a nők alulreprezentáltságának szélesebb társadalmi okai mutatkozhatnak meg. E mechanizmus feltárásához feltétlenül szükséges lenne egy kutatás az ön-deszelektáció személyes, társadalmi és politikai okairól.
- ⁵ Az 1998-ban a parlamentbe bejutott pártok 99 női jelöltet indítottak egyéniben (1998-ban a parlamentbe jutott pártok összes egyéni választókerületi jelöltje: 966 fő), tehát a jelöltek 10,2 százaléka volt nő. 2010-ben a parlamentbe bekerült pártok esetében 55 női jelöltet találunk az egyéni választókerületekben 620 férfi jelölt mellett (nők aránya: 8,9 százalék).
- ⁶ 1998-ban az egyéni választókerületi mandátumokban még szerepet kapott az MDF (16), az FKgP (12), az SZDSZ (2), valamint egy független képviselő is. 2010-ben a táblázatból „hiányzó” mandátumok a KDNP-t (17) és az egyetlen függetlent jelölik.
- ⁷ A több ágon indított nők aránya: 1998: 30,5 százalék, 2002: 29,1 százalék, 2006: 23,5 százalék, 2010: 26,9 százalék. Több ágon indított férfiak aránya: 1998: 39,8 százalék, 2002: 45,7 százalék, 2006: 41,2 százalék, 2010: 44,4 százalék. Az indulási helyek átlagszáma is mutatja az eltérést. 1998-ban a nők átlagosan 1,5 indulási helyet értek el, a férfiak 1,6-et, ezek az adatok 2002-ben 1,4 vs. 1,7; 2006-ban 1,4 vs. 1,5; 2010-ben 1,4 vs. 1,6.
- ⁸ A Fidesz esetében a 41 jelöltpozíció 28 személyt, az MSZP esetében a 69 jelöltpozíció 36 személyt takar.
- ⁹ Lásd erről Lévai et als (1999). Legfrissebben A nőtlen évek ára (Juhász, 2014) c. kötet több tanulmánya hívja fel a figyelmet a legkülönbözőbb területeken (pld. oktatási rendszer mint szocializációs terep, vagy a családpolitika mint szocializációs terep) nemi alapon strukturálódó elmentmondásaira.

IRODALOM

- Ashe, Jeanette – Stewart, Kennedy (2011): Legislative recruitment: Using diagnostic testing to explain underrepresentation. *Party Politics*, 17 (1): 1–21.
- Benoit, Kenneth (2001): Evaluating Hungary's Mixed-Member Electoral System. In: Matthew Soberg Shugart and Martin P. Wattenber (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford University Press, 477–493.
- Black, J. H.–Erickson, L. (2003): *Women candidates and voter bias: do women politicians need to be better?* Electoral Studies 22 (1): 81–100.
- Cain, Bruce–John Ferejohn–Morris Fiorina (1990): *The Personal Vote: Constituency Service and Electoral Independence*. Harvard University Press.
- Carey, John M.–Matthew S. Shugart (1995): *Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas*. Electoral Studies, 14 (4): 417–439.
- Caul, Miki (1999): Women's Representation in parliament. The Role of Political Parties. *Party Politics*, 5 (1): 79–98.
- Cheng, Christine–Margit Tavits (2011): *Informal Influences in Selecting Female Political Candidates*. Political Research Quarterly, 64 (2): 460–471.
- Cross, William (2008): *Democratic Norms and Party Candidate Selection. Taking Contextual Factors into Account*. Party Politics, 14 (5): 596–619.
- Darcy, Robert–Susan Welch–Janet Clark (1994): *Women, elections and representation*. Lincoln, University of Nebraska Press.
- Dahlerup, Drude (1988): From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, 11 (4): 275–289.
- Duverger, Maurice (1955): *The Political Role of Women*. UNESCO.
- Enyedi Zsolt–Benoit, Ken (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos R. (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA, 2011, 17–42.
- Fortin-Rittberger, Jessica–Christina Eder (2013): Towards a Gender-Equal Bundestag? The Impact of Electoral Rules on Women's Representation. *West European Politics*, 36 (5): 969–985.
- Gallagher, Michael–Michael Marsh (1988): *Candidate Selection in Comparative Perspectives*. The Secret Garden of Politics. Sage.
- Hazan, Y. Reuven–Gideon Rahat (2010): *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford University Press.
- Ilonszki Gabriella (1996): A parlamenti képviselők jelölésének elméleti és párt szervezeti kérdései Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, V. évf., 2. szám, 43–68.
- Ilonszki Gabriella–Kathleen, Montgomery (2002): *Több demokrácia – kevesebb képviselő? Választások, pártok, nők a magyarországi politikában*. Politikatudományi Szemle, XI. évf., 3. szám, 734.
- Ilonszki Gabriella–B. Kelemen Ida–Széles Zsuzsanna (2003): *Fordulóponton. Képviselők 1998–2002*. Budapest, Peace Institute Ljubljana.
- Ilonszki Gabriella–Várnagy Réka (2007): Vegyes választási rendszer és női képviselő. *Politikatudományi Szemle*, XVI. évf., 1. szám, 93–109.

- Ilonzki Gabriella (2008): Női kvóta Magyarországon – ha igen, akkor miért nem? In: Ilonzki Gabriella–Hámor Szilvia–Papp Zsófia–Juhász Borbála–Sáfrány Réka (szerk.): *A női kvóta Magyarországon*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 9–34.
- Ilonzki Gabriella–Kurtán Sándor (2011): Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott parlamenti képviselők arculata. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos R. (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA, 2011, 95–122.
- Ilonzki, Gabriella (2012): The Impact of Party System Change on Female Representation and the Mixed Electoral System. In: Manon Tremblay (ed.): *Women and Legislative Representation. Electoral Systems, Political Parties and Sex Quotas*. 2nd updated and revised edition, Palgrave, Macmillan. 211–224.
- B. Kelemen Ida (2010): Női képviselők – női képviselő? *Politikatudományi Szemle*, XIX. éfv., 3. szám, 83–103.
- Juhász Borbála (szerk.) (2014): *A nőtlen évek ára. A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989–2013*. Budapest, Magyar Női Érdekvédelem Szövetsége.
- B. Kelemen Ida (2008): Cherchez la femme! In: Ilonzki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 67–94.
- Lijphart, A. (1994): *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford, Oxford University Press.
- Kittilson, M. C.–Schwindt-Bayer, L. (2010): Engaging citizens: The role of power-sharing institutions. *Journal of Politics*, 72 (4): 990–1002.
- Marjai Erzsébet (2012): *Candidate selection patterns in the 2010 Hungarian parliamentary elections*. CEU, MA disszertáció.
- Matland, Richard E. (1995): How the election system structure has helped women close the representation gap. In: Lauri Karvonen and Pere Selle (eds.): *Women in Nordic Politics: Closing the Gap*. Dartmouth Publishing, 281–309.
- Matland, Richard E.–Donley T. Studlar (1996): The contagion of women candidates in single-member district and proportional representation electoral systems: Canada and Norway. *Journal of Politics*, 58 (3): 707–733.
- Koncz Katalin (2014): Nők a parlamentben, 1990–2014. *Statistikai Szemle*, 92 (6): 513–540.
- Kostadinova, Tatiana (2007): Ethnic and Women's Representation under Mixed Election Systems. *Electoral Studies*, 26 (2): 418–431.
- Krook, Mona Lena (2010): Beyond Supply and Demand. A Feminist-institutionalist Theory of Candidate Selection. *Political Research Quarterly*, 63 (4): 707–720.
- Lévai Katalin–Kiss Róbert–Gyulavári Tamás (szerk.) (1999): *Vegyesváltó. Pillanatképek nőkről, férfiakról*. Budapest, Egyenlő Esélyek Alapítvány.
- Lawless, Jennifer L.–Fox, Richard L. (2010): *It Still Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office*. Cambridge University Press.
- Moser, Robert G. (2001): The effects of Electoral Systems on Women's representation in post-communist states. *Electoral Studies*, 20: 353–369.
- Murray, Rainbow (2008) The Power of Sex and Incumbency. A Longitudinal Study of Electoral Performance in France. *Party Politics*, 14 (5): 539–554.
- Norris, P. (1996): Legislative Recruitment. In: Leduc, Niemi and Norris (1996): *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks, Sage.

- Norris, Pippa–Joni Lovenduski (1995): *Political Recruitment. Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge University Press.
- Omnibus (2010): Női esélyegyenlőség a felnőtt lakosság szemével, 1000 fős reprezentatív felvételre. TÁRKI Zrt. a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megrendelésére.
- Papp Zsófia (2011): A választókerület helye a magyar parlamenti képviselők szerepfelfogásában. In: Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA, 291–312.
- Papp Zsófia (2013): *Legislators' constituency orientation under party centered electoral rules. Evidence from Hungary*. PhD disszertáció.
- Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*. Oxford, Clarendon Press
- Phillips, Anne (2012): Representation and Inclusion. *Politics & Gender*, 8 (4): 512–518.
- Rule, Wilma (1981): Why Women Don't Run: The Critical Contextual Factors in Women's Legislative Recruitment. *Western Political Quarterly*, 34 (1): 60–77.
- Sansbonmatsu, Kira (2002): Political Parties and the Recruitment of Women to State Legislatures. *Journal of Politics*, 64 (3): 791–809.
- Studlar, Donley T.–McAllister, Ian (1991): Political Recruitment to the Australian Legislature: Toward an Explanation of Women's Electoral Disadvantages. *The Western Political Quarterly*, 44 (2): 467–485.
- Thames, Frank C. and Margaret S. Williams (2010): Incentives for Personal Votes and Women's Representation. In: Legislatures. *Comparative Political Studies*, 43 (12): 1575–1600.
- Valdini, Melody Ellis (2013): Electoral Institutions and the Manifestation of Bias: The Effect of the Personal Vote on the Representation of Women. *Politics & Gender*, 9 (1): 76–92.
- Várnagy Réka–Ilonszki Gabriella (2012): Üvegplafonok. Pártok fent és lent. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf. 4. szám, 7–28.